

סוגיה ד: איסור רחיצה

רקע

איסור רחיצה ביום הכיפורים חמור יותר מאיסור רחיצה בתעניות ציבור ומאיסור רחיצה באבילות. למרות החומרה של איסור רחיצה ביום הכיפורים, הגמ' מביאה היתרים רבים לדין זה. מדינים אלו ניתן ללמוד על חומרת האיסור [דאורייתא או דרבנן] ועל מהותו.

מקורות

- א. עז: -עח. "ת"ר אסור לרחוץ מקצת גופו ככל גופו... איפכא אמרת לן ואותיבנך סחיטה"
 עח: "המלך והכלה ירחצו את פניהם... אם מחמת סכנת עקרב מותר"
 ב. רש"י ד"ה מדיחה את ידה
 תוס' ד"ה משום
 תוס' ישנים ד"ה משום
 ר"ן ב. באלפס ד"ה והוי
 רא"ש סי' ג, וסי' ז, "... לכלוך על פניו או לפלוף על גבי עיניו מותר להעבירו במים"
 רמב"ם הל' תפילה פ"ז הל' ז-ח
 ג. רי"ף א: -ב. באלפס, "תנו רבנן אסור לרחוץ... בשעה שמעבירה ע"ג פניו וכן הילכתא"
 ר"ן א. -ב. באלפס ד"ה המלך, וכתבו, תנו, אבל
 ד. תוס' ישנים עג: ד"ה יום הכפורים
 ר"ן א. באלפס ד"ה יום
 ה. פסחים נד: -נה. "דא"ר אלעזר אסור לו לאדם שיושיט ... תנא קולי קולי קתני"
 רמב"ם הל' שביתת עשור פ"ג הל' א-ו
 הל' תעניות פ"ג ה"ד ופ"ה ה"י
 הל' אבל פ"ה ה"ד
 ו. שו"ע סי' תריג ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק א-ו, ט, יב, כב, כה, כו, לא]

הסבר הסוגיה

"תנו רבנן אסור לרחוץ מקצת גופו ככל גופו ואם היה מלוכלך בטיט ובצואה רוחץ כדרכו ואינו חושש".
 [ברייתא עז:]

איסור רחיצה אינו איסור בלעדי ליום הכיפורים ולתשעה באב, ומצאנו אותו גם בתעניות ציבור וגם באבילות. בהלכות שביתת עשור [פ"ג ה"א] פוסק הרמב"ם על פי סוגייתנו, ועל פי הגמ' בפסחים [נד:]: "ש"אסור לרחוץ ביום הכפורים בין בחמין בין בצונן בין כל גופו בין אבר אחד אפילו אצבע קטנה אסור להושיטה במים". בהלכות אבל [פ"ה ה"ד] הרמב"ם

פוסק: "אסור ברחיצת מקצת גופו בחמין אבל בצונן רוחץ פניו ורגליו אבל לא כל גופו". בהלכות תעניות [פ"ג ה"ד] הרמב"ם פוסק: "ואסורין ברחיצת כל הגוף בחמין אבל פניו ידיו ורגליו מותר". ביום כיפורים ובתשעה באב אסור לרחוץ אפילו מקצת גופו בצונן, באבלות אסור ברחיצת כל גופו בצונן, ומקצת גופו בחמין, בתעניות ציבור מותר כל הגוף בצונן, ומקצת הגוף בחמין.

נראה להסביר שיש שלוש רמות שונות של איסור רחיצה: מניעת עינוג, ניוול ועינוי. בתעניות ציבור יש איסור להתענג – לפיכך אסורה רק רחיצת כל הגוף בחמין. באבלות יש חיוב להתנוול – לפיכך אסורה רחיצת כל הגוף בצונן, ורחיצת מקצת גופו בחמין. ביום הכיפורים ובתשעה באב יש דין עינוי, ולכן אפילו הצורך הבסיסי של הושטת אצבעו במים – אסור.

הגמ' מביאה מספר היתרים לדין רחיצה:

א. היה גופו מלוכלך בטיט ובצואה רוחץ כדרכו ואינו חושש.

ב. חולה רוחץ כדרכו אף על פי שאינו מסוכן [הדין אינו מפורש בגמ'. הרמב"ם (פ"ג ה"ב) לומדו מאיסור סיכה].

ג. מותר להולך לקבל פני רבו ולשומרי פירות לעבור עד צוארם במים.

ד. מלך וכלה רוחצים פניהם [הר"ן (ד"ה וכתבו) מביא את ספקו של תוס', אם דין זה לכו"ע או רק לרבי אליעזר].

תוס' ישנים [עג: ד"ה יום] מוכיח מהיתרים אלו, שאיסור רחיצה דרבנן, דאי לא הכי כיצד ניתן להקל ברחיצה שאסרה תורה [תוס' ישנים מעלה אפשרות, שרחיצת כל גופו מהתורה, ורחיצת מקצת גופו מדרבנן, והקלו חכמים באיסור רחיצה דרבנן]. הר"ן סובר שחמשת העינויים אסורים מהתורה, ומקבל את טענתו של תוס' ישנים, שלא ניתן להקל קולות אלו באיסור דאורייתא, לפיכך מבאר הר"ן [א. באלפס ד"ה יום] שארבעת העינויים אסורים מהתורה "ומסרן הכתוב לחכמים והן הקלו בהן כפי מה שראו והתירו כל שאינו נעשה לתענוג". איסורים אלו אסורים מהתורה מדין "שבתון", אבל גדריהם מסור ביד חכמים, והם הקילו כראות עיניהם. הרמב"ם [פ"א הל' ד-ה] סובר שחמשת העינויים אסורים מהתורה, ונלמדו מפי השמועה. משמע מדבריו, שהוא אינו מקבל את שיטת הר"ן "שמסרן הכתוב לחכמים". אם כך הדרא קושיא לדוכתא, כיצד ניתן להקל קולות אלו באיסור דאורייתא?

נראה להסביר שיסוד איסור רחיצה ביום הכיפורים הוא "עינוי נפש". "עינוי נפש" הוא מניעת הצרכים הטבעיים והשגורתיים שכל בני האדם זקוקים להם. צרכים ייחודיים אינם נכללים בחיוב "עינוי נפש", ומותרים ביום הכיפורים. רחיצה מטיט וצואה אינה צורך שגורתי, שהרי אדם אינו אמור להיות מלוכלך בטיט וצואה, ומותר לרחוץ גופו כדי להסירן. הצורך של חולה ברחיצה גדול יותר מהצורך של בריא, והתורה צוה רק על עינוי נפש ברמה השגרתית המצויה אצל כל בני האדם, לכן מותר לחולה לרחוץ עצמו. למלך ולכלה צרכים ייחודיים, ומניעת רחיצת פניהם אינה כלולה בעינוי שצוה התורה [לפיכך פוסק הגאון (המובא ברא"ש סי' ז) שמותר לאיסטניס לקנח פניו במים].

הדין שמותר להולך לקבל פני רבו לעבור עד צוארו במים צריך הסבר לסובר שאיסור רחיצה מהתורה, והדין שמותר לשומר פירותיו לעבור עד צוארו במים צריך הסבר אף לסובר שאיסור רחיצה מדרבנן, שהרי הפסד ממון אינו מתיר איסור דרבנן [כך מקשה גם הריטב"א ד"ה שומרי פירות]. ההסבר המתבקש, שמעבר במים אינו מוגדר כרחיצה. הגדרת רחיצה היא כשאדם הולך לנקות עצמו, ולרענן את עצמו, אבל עובר במים בבגדיו, אינו מוגדר כמתרחץ.

אולם, אם מעבר במים אינו רחיצה, מדוע הגמ' מתלבטת האם מותר לרב לעבור במים להגיע לתלמיד, ומדוע אסור לשומר פירות לעבור במים כדי לחזור למקומו? נראה להסביר שהמעבר עצמו אינו רחיצה, אבל כיוון שהמים מרעננים את גופו של העובר יש למעבר אפקט של רחיצה. כשהמעבר לצורך, אין מתחשבים באפקט הרחיצה כיוון שהוא בעל כרחו של העובר, אבל כשהמעבר אינו לצורך, אפקט הרחיצה מגדיר את כל המעשה כמעשה של רחיצה.

נחלקו הראשונים ברוחב היתר רחיצת גופו מפני טיט וצואה. ר"ת [בתוס' ד"ה משום] סובר שמותר ליטול ידיים שחרית, מפני רוח רעה השורה על הידים, והיא אינה פחותה מלכלוך בטיט וצואה. תוס' ישנים סובר שרחיצת ידיים לאחר צרכים גדולים מותרת, כרחיצה אחר לכלוך של צואה. תוס' ישנים מביא את ספקו של ה"ר אלחנן האם מותר לרחוץ אחר צרכים קטנים, והוא עצמו מכריע שמותר, משום "הכון לקראת א-להיך ישראל" [הרא"ש (ס"ג) מדגיש שמותר לרחוץ אצבעותיו בלבד]. ה"ר"ן מרחיב היתר זה, ולדעתו מותר ליטול ידיו לתפילה, כיוון שנטילה זו מצוה, וכשם שמותר לעבור במים לקבל פני רבו, מותר ליטול ידיו לקבל פני שכינה.

הרמב"ם [הל' תפילה פ"ז ה"ח] חולק על ראשונים אלו, ופוסק: "ביום הכפורים ובתשעה באב שאין שם רחיצה אינו מברך נטילת ידיים". אין נוטלים, לדעת הרמב"ם, נטילת ידיים שחרית, ואין נוטלים לתפילה. הרמב"ם סובר שרק לכלוך חיצוני מתיר רחיצה ביום הכיפורים, לכלוך שגרתי נכלל במסגרת עינוי שצותה התורה, ואסור לרחצו.

נחלקו הפוסקים מה דין זוהמא, המגן אברהם [סי' תרי"ד סק"א] סובר שדין זוהמא כדי טיט וצואה, ומותר לרחוץ כדי להעביר את זוהמא. הט"ז [סי' תרי"ג סק"א] סובר שדין זוהמא אינו כטיט וצואה, ואסור לרחוץ כדי להעבירה. לדעת המגן אברהם איסור רחיצה מתייחס רק לצורך הטבעי של אדם לרענן עצמו, כשיש על אדם לכלוך מכל סוג שהוא בין לכלוך ממקור חיצוני ובין לכלוך מהגוף עצמו – מותר לרחוץ עצמו כדי להסירו. הט"ז סובר שאיסור רחיצה מתייחס לכל הלכלוך הטבעי של הגוף, ואף זוהמא נכללת בדין זה. כמדומני, שאם אדם מסריח מרוב זיעה, דין זיעה זו כדין צואה, ואף לדעת הט"ז מותר לו לרחוץ עצמו.

דין נוסף המוזכר בסוגיה הוא ניגוב הפנים במגבת לחה. בדין זה "יש חלוקה גדולה בספרים... עד שאין שני ספרים מסכימים לגרסא אחת, אבל כולם לדבר אחד נתכוננו" [רמב"ן במלחמות ב. באלפס]. הגרסא שלפנינו היא: "מטפחת היה לו בערב יום הכפורים ושורה אותה

במים ועושה אותה כמין כלים נגובין ולמחר מקנח בה פניו ורגליו ערב תשעה באב שורה אותה במים ולמחר מעבירה על גבי עיניו. מותר בערב תשעה באב לשרות מטפחת במים ולקנח בה בתשעה באב פניו ורגליו. ביום הכיפורים אסור לעשות זאת מחשש סחיטה, ולכן יש לסחוט את המטפחת בערב יום הכיפורים ולעשותה כמין כלים נגובים.

רש"י [ד"ה כמין כלים נגובים] מביא גרסה אחרת שהיא מסקנתו של הרי"ף [ב. באלפס]. לגרסה זו אסור, מפני חשש איסור סחיטה, לשרות את המטפחת בערב יום הכיפורים, למרות שהוא עושה אותה כמין כלים נגובים. ההיתר היחידי הוא רק לקנח בה פניו בערב יום הכיפורים, ובלחות זו לקנח ביום הכיפורים את עיניו.

כפי שמעיד הרמב"ן [במלחמות ב. באלפס], אין הבדל מהותי בין הגרסאות השונות, ולדעת כולם קירור הגוף במטפחת שאינה טופחת על מנת להטפח אינה מוגדרת כרחיצה, ומותרת ביום הכיפורים. הדיון בסוגיה הוא סביב חשש סחיטה.

סיכום

נחלקו הראשונים האם רחיצה אסורה ביום הכיפורים מהתורה או מדרבנן. הראשונים הסוברים שאיסור רחיצה דרבנן, סוברים שרוב הקולות המוזכרות בגמ' מוגדרות כרחיצה, והיו צריכים לאוסרם, אלא שחכמים לא גזרו במקום צער, ובמקום צורך מרובה. לדעת הרמב"ם שרחיצה אסורה מהתורה צריך להסביר, שחלק מהקולות [מעבר במים, קרור הגוף במטפחת לחה] הן כיוון שהמעשה אינו מוגדר כמעשה רחיצה, וחלק מהקולות [מלוכלך בטיט ובצואה, מלך, כלה, חולה ואיסטגניס] הן מכיוון שאיסור עינוי נפש מוגבל לרמת עינוי מסויימת, ומעבר לכך התורה לא אסרה.

הלכה

השו"ע [סי' תריג] ונושאי כליו פוסקים שמותר לרחוץ עצמו במקרים הבאים :
א. מלוכלך בטיט או צואה, או שנטף דם מחוטמו [סע' א]. ירחץ המקום המטונף בלבד [משנ"ב סק"א].

ב. נטילת ידיים שחרית – יטול כדרכו שלש פעמים [משנה ברורה סק"ג] עד סוף קשרי אצבעותיו [סע' ב].

ג. הטיל מים ושפשף או עשה צרכיו וקנח [סע' ג]. המשנה ברורה [סק"ד] מביא מחלוקת פוסקים האם מטיל מים ואינו משפשף, עושה צרכיו ואינו מקנח, רוחצים ידיהם. להלכה הוא פוסק שבלילה אחר התפילה יקפיד לשפשף וירחץ, ביום שעומד בתפילה רוחץ אף שאינו משפשף.

ד. מטיל מים ואינו משפשף, עושה צרכיו ואינו מקנח, אם רוצה להתפלל - רוחץ [סע' ג]. מדייק המשנה ברורה [סק"ה] שאם אינו עושה צרכיו אינו רוחץ אף שהשו"ע פסק שמצוה ליטול ידיים לתפילה.

ה. כהן העולה לדוכן נוטל ידיו עד הפרק [רמ"א סע' ג, ומשנה ברורה סק"ז].

ו. בא מן הדרך ורגליו קהות מותר לרוחצן [רמ"א סע' ג].

ז. שו"ע [סע' ד]: מותר לאיסטניס שאין דעתו מיושבת עליו לקנח פניו במים. רמ"א: נהגו להחמיר בזה ואפילו ברחיצת העינים שהיא קצת רפואה. משנה ברורה [סק"ט]: אם פניו מלוכלכות קצת או שיש לו לכלוך על עינו יכול ללחלח אצבעו במים ולרחוץ במקום הלכלוך.

ט. מותר לכלה לרחוץ פניה [סע' י]. המשנה ברורה [סקכ"ו] מביא את החיי אדם הכותב שהיום נמצאים כל היום בבית הכנסת ואינו רואה אותה כל היום, לא שמעתי שנוהגין בזה היתר.

י. מותר להצטנן בטיט שאינו טופח על מנת להטפיח [סע' ט].

יא. רמ"א [סע' ט]: אסור לשרות מפה מערב יום הכיפורים ולעשותה כמן כלים נגובים, דחיישינן שמא לא תנגב יפה ויבוא לסוחטה. משנה ברורה [סקכ"ה]: מותר לקנח פניו וידיו במפה מערב יום הכיפורים, ולהעבירה על עינו ביום הכיפורים, שכאן לא חוששים שמא יבוא לסוחטה.

יב. משנה ברורה [סק"ב] מדייק מהשו"ע הפוסק ש"לא אסרו אלא רחיצה של תענוג", שאם גופו מלוכלך בזיעה הרבה מותר לרחוץ להעביר הזיעה. המשנה ברורה פוסק שנכון להחמיר שלא לרחוץ להעברת הזיעה, אלא אם הוא איסטניס.